

Antwoorden

**OP ONDERZOEK IN HET VERZETSMUSEUM
B**

Leven in bezet Nederland
1940-1945

Verzetsmuseum Amsterdam,
2013

Suggesties bespreking *Op Onder Zoek in het Verzetsmuseum*

In dit antwoordenboekje treft u eerst een korte lijst met antwoorden. Deze kunt u kopiëren voor de leerlingen zodat ze *Op Onder Zoek in het Verzetsmuseum* zelfstandig na kunnen kijken. Naast deze korte versie is er een uitgebreide versie van de antwoorden, die u kunt gebruiken bij het frontaal klassikaal nabespreken van *Op Onder Zoek in het Verzetsmuseum*. U kunt de leerlingen er actiever bij betrekken door groepjes leerlingen de opdracht te geven een onderdeel van de nabespreking voor te bereiden en aan de rest van de klas uit te leggen wat de antwoorden zijn. Om beurten komt dan een periode/pagina aan de orde.

Het is aan te bevelen om de grote lijn van het verhaal duidelijk te maken of nog eens te herhalen. Dat kunt u bijvoorbeeld doen door voor de behandeling van een periode kort een samenvatting te geven. Of de leerlingen zelf een poging te laten wagen om in enkele zinnen ene periode te beschrijven. Op die manier wordt de context van de specifieke onderdelen uit *Op Onder Zoek in het Verzetsmuseum* verhelderd. Voor een samenvatting per periode kunt u onderstaande tekst gebruiken. Na deze samenvatting word er een opsomming gegeven van de verschillende vormen van verzet.

DE JAREN DERTIG

De Nederlandse samenleving in de jaren voorafgaand aan de Duitse inval op 10 mei 1940

Het standbeeld aan het begin beeldt uit dat de Nederlanders doorgaans gezagsgetrouw waren.

De filmbeelden laten u de economische crisis zien, maar ook de dingen waar Nederland trots op was. de KLM, de Zuiderzeewerken, het Concertgebouw, het Nederlandse voetbalelftal en ook beelden van grote armoede. Er zijn grote verschillen tussen arm en rijk.

De vier grote zuilen (liberaal, Protestant, Katholiek, Socialistisch) beelden de verzuilde maatschappij uit: de verschillende politieke en religieuze 'zuilen' die hun eigen politieke partij hebben, hun eigen kranten, verenigingen en zelfs scholen. De groepen leven gescheiden van elkaar in verschillende 'werelden'.

Nederland was in zichzelf gekeerd en men hoopte dat - door de neutraliteit - de oorlog ook dit keer aan Nederland voorbij zou gaan.

De wand met krantenkoppen laat een aantal dreigende nieuwsfeiten zien. De filmbeelden tonen het gevaar voor de democratie.

DE BEZETTING

1^e periode: mei 1940 - februari 1941 Duitsland verovert Europa

In de eerste periode gaat het leven bijna 'gewoon' door. Er komt een verduisteringplicht. In de straten zie je Duitse wegwijzers. De Duitsers gedragen zich correct. Ze willen de Nederlanders voor zich winnen. Zo worden de krijgsgevangen Nederlandse soldaten vrijgelaten. De Nederlanders verzetten zich op 'symbolische wijze': ze maken de bezetter belachelijk, bspotten Mussert, laten zien dat ze voor Oranje (ons koningshuis) zijn. Ze luisteren massaal naar Radio Oranje ook al wordt die door de Duitsers gestoord. Alle ambtenaren vullen wel netjes de 'afstammingsverklaring' in waaraan je kunt zien wie joods is en wie niet. De joden laten zich bijna allemaal registreren.

2^e periode: maart 1941 - april 1943 Duitse opmars stagneert

De opmars is Rusland stagneert. In Nederland proberen ze de maatschappij om te vormen in een nationaal-socialistische samenleving. Propaganda speelt een belangrijke rol. Er is een toenemende schaarste. Het persoonsbewijs wordt ingevoerd. Er komen steeds meer maatregelen tegen de Nederlandse joden. In doorgangskamp Westerbork worden de joden verzameld voor vervoer naar vernietigingskampen.

3^e periode: mei 1943 - mei 1944 De oorlogskansen keren

Na hun overwinning bij Stalingrad dringen Russische troepen de Duitsers terug. De Engelsen veroveren de heerschappij in de lucht. Duitse steden ondergaan zware bombardementen. Hitler zweept de bevolking op om zich in de *Totalkrieg* tot het uiterste in te spannen. De Duitse mannen trekken massaal naar het Oostfront. Arbeidskrachten uit de bezette landen moeten de Duitse oorlogsindustrie draaiende houden. In Nederland wordt de bevrijding snel verwacht. De weerspanning neemt toe. Eind april en de eerste dagen van mei 1943 is er een grote staking als de Duitsers vrijgelaten krijgsgevangenen oproepen om

opnieuw in krijgsgevangenschap terug te keren. De Duitse bezetter reageert hard. Tientallen stakers vinden de dood. Nederlandse mannen die in Duitsland moeten werken, duiken op grote schaal onder. De Duitsers geven hun pogingen op om Nederland voor zich te winnen. Zij gaan over tot intimidatie en geweld. Radio's moeten worden ingeleverd omdat de Duitse propaganda niet effectief blijkt en de radio's gebruikt worden om naar Radio Oranje en de BBC te luisteren en boodschappen voor het verzet uit te zenden.

4^e periode: juni 1944 - mei 1945 Duitsers teruggedreven

Op 6 juni 1944 begint de langverwachte invasie. Amerikaanse en Britse troepen komen in Normandië aan land. Op 4 augustus bereiken ze Parijs, op 3 september Brussel. De bevrijding van Nederland lijkt nabij. Maar na mislukte luchtlandingen bij Arnhem stuit de geallieerde opmars bij de Rijn. Het grootste deel van Nederland moet nog tot mei 1945 op de bevrijding wachten, tijdens een winter vol ontberingen. In West-Nederland heerst hongersnood. De Duitsers treden steeds harder op. Op verzetsacties volgen harde vergeldingsmaatregelen.

5. Nederland bevrijd!

Vanaf maart 1945 veroveren geallieerde troepen de rest van Nederland. Daarbij wordt veel schade aangericht. Pas op 5 mei geven de Duitse troepen zich over. Er volgen chaotische dagen, waarin nog doden vallen. De vrijheid wordt uitbundig gevierd. De hele zomer zijn er feesten. Honderdduizenden politieke gevangenen, vervolgd en tewerkgesteld, keren terug naar Nederland. Opvang is er nauwelijks. Er is weinig begrip voor de ervaringen van de joodse overlevenden. Nederland richt zich op de wederopbouw van het verwoeste land.

DE VEELVORMIGHEID VAN HET VERZET

In het Nederlandse verzet tegen de Duitse bezetter waren zeker vijftien vormen te onderscheiden, waaronder hulp aan onderduikers, illegale pers en gewapend verzet.

- 1) 'Kleine' uitingen van verzet. Bespottings van de bezetter en de NSB, het dragen van 'Oranje'-speldjes, opzettelijke nalatigheid en kleine sabotage op de werkplek, doorgeven van een verzetskrant, weigering om de radio in te leveren (1943). Ook in het besluit om onder te duiken zat een element van verzet.
- 2) Individueel verzet. Een voorbeeld hiervan was de juridische strijd van mr. L.E. Visser tegen de anti-joodse maatregelen.
- 3) Georganiseerde hulp aan onderduikers. Regelen van onderduikplaatsen, verzorging van de onderduikers. Een afdeling hiervan was het 'kinderwerk', het redden en verzorgen van joodse kinderen.
- 4) Ontsnappingslijnen. Medewerking aan de internationale vluchtroutes waarvan onder meer Engelandvaarders en neergehaalde geallieerde 'piloten' gebruik maakten. Verwant aan dit werk was de hulp aan onder meer Franse krijgsgevangenen die uit kampen in Noord-Duitsland waren ontsnapt en vervolgens in Nederland opdoken.
- 5) Vervalsingswerk. Het vervalsen van papieren en stempels.
- 6) Illegale pers. Omvatte allerlei werkzaamheden, zoals nieuwsgaring, schrijven van teksten, typen, drukken/stencillen, het 'organiseren' (stelen, of in ieder geval ergens vandaan halen) van papier en andere benodigdheden, en de verspreiding van de kranten over de lezerskring. Er waren veel kleine krantjes en blaadjes, maar ook grote kranten zoals Het Parool, Vrij Nederland, Trouw en De Waarheid. Verwant aan de illegale pers was het uitgeven van tegen het nazisme gerichte boeken, brochures, rijmprenten. Voorbeeld: de publicaties van J.H. Scheps.
- 7) Koerierswerk.
 - a) Het vervoeren van illegale kranten, distributiebonnen, wapens, geheime berichten.
 - b) Het smokkelen/begeleiden van mensen naar onderduikplaatsen of naar de grens. Veel koerierswerk is gedaan door vrouwen; soms werden koeriersdiensten uitgevoerd door kinderen.
- 8) Kerkelijk/godsdienstig/religieus verzet. Voorbeelden: De kanselboodschappen tegen de anti-joodse maatregelen van de nazi's en de protestbrieven van de geestelijkheid aan rijkscommissaris Arthur Seyss-

Inquart tegen de arbeidsinzet. De protesten van individuele geestelijken zoals pater Titus Brandsma (in juni 1942 in het concentratiekamp Dachau vermoord). De ongehoorzaamheid van Jehovah's getuigen.

9) Demonstraties en stakingen: Anjerdag 29 juni 1940, de Februaristaking van 25-26 februari 1941, de April-Meistakingen, ook wel Melkstaking genoemd, van eind april-begin mei 1943, en de Spoorwegstaking van september 1944 tot mei 1945.

10) Verzet tegen de invoering/het verplicht lidmaatschap van nationaal-socialistische eenheidsorganisaties. Zulke organisaties werden opgericht in het kader van de 'gelijkschakeling' of nazificering van Nederland. De gelijkshakeling, maatschappijhervorming volgens nationaal-socialistische opvattingen, moest Nederland op één lijn brengen met Nazi-Duitsland. Van de gelijkshakeling kwam weinig terecht.

11) Het hoogleraren-, studenten- en scholenverzet. Gericht tegen de anti-joodse maatregelen in onderwijs en wetenschap, tegen de eis dat studenten 'loyaal' moesten zijn aan de bezetter, tegen invloed van de nazi-ideologie op wetenschap en onderwijs, en tegen de bedreiging van de vrijheid van onderwijs.

12) Spionage (inlichtingenwerk), al dan niet gecoördineerd door gedropte geheim agenten.

13) Sabotage en gewapend verzet.

14) Financiering van het verzet, onder meer van de kostbare hulp aan onderduikers. Met die financiering belastte zich vanaf 1943 het Nationaal Steunfonds (NSF), onder leiding van de bankier Walraven van Hall. Het NSF kon, dankzij een volmacht van de Nederlandse regering in Londen, in Nederland grote leningen afsluiten.

15) Het fotograferen van dingen die niet gefotografeerd mochten worden. Vanaf 20 november 1944 was buitenshuis fotograferen geheel verboden. In Amsterdam werd vervolgens een groep illegale fotografen actief, De Ondergedoken Camera (met onder meer Emmy Andriessse, Cas Oorthuys, Charles Breijer).

antwoorden kort

De jaren '30 en de Duitse inval

1. De jaren '30

Kijk rond en zet de letter bij de juiste foto.

- A. In verschillende landen in Europa is de democratie in gevaar.
- B. Ook in Nederland is er een economische crisis. Er is grote armoede en onrust.
- C. Nederland is opgedeeld in vier 'zuilen' (bevolkingsgroepen). Elke zuil heeft zijn eigen politieke partij, krant, verenigingen en scholen.
- D. De NSB is een kleine Nederlandse partij die hoopt op de stemmen van ontevreden Nederlanders. Hitlers nazi-partij is het grote voorbeeld voor de NSB.

Van links naar rechts met de klok mee: D, A, B, C

2. De Duitse inval

Zet de juiste letter bij de afbeelding.

- A. In de vroege ochtend van vrijdag 10 mei 1940 valt het Duitse leger onverwachts aan.
- B. Na Rotterdam dreigen de Duitsers meer steden te bombarderen. Na vier dagen felle strijd geeft het Nederlandse leger zich over.
- C. De regering en de Koninklijke familie gaan naar Londen.

Van links naar rechts: C, A, B

Periode 1 mei 1940 - februari 1941 Duitsland veroverd europa

1. Vragen over de groene banier

- a. Welk land staat na de overgave van Frankrijk alleen in de strijd tegen Duitsland?
Engeland
- b. Duitsland is oppermachtig. Hoe reageren veel Nederlanders op de nieuwe situatie?
Veel Nederlanders denken dat zij zich moeten neerleggen bij de situatie.

2. Soldaten

- a. Wat gebeurt er met de Nederlandse soldaten?
Ze worden vrijgelaten.
- b. Waarom zouden de Duitsers zo aardig zijn?

Ze hopen dat daardoor de Nederlanders de kant zullen kiezen van Hitler-Duitsland en het nationaal-socialisme.

3. EXTRA Democratie afgeschaft

- a. Deze nazi uit Oostenrijk wordt de baas van Nederland: **Arthur Seyss-Inquart**
- b. Veel Nederlandse ambtenaren blijven zo lang mogelijk in functie. Waarom?
De Nederlandse regering had in 1937 bepaald dat ambtenaren in oorlogstijd moeten aanblijven zolang dit in het belang is van de bevolking.

c. Dilemma: AANBLIJVEN?

Vind jij dat burgemeester Boot goed heeft gehandeld?

Eigen mening

4. OZO: Oranje Zal Overwinnen

- a. Al in het begin van de Duitse bezetting laten veel Nederlanders zien dat ze O het wel eens zijn met de nazi's
X tegen de bezetting zijn
- b. Hoe laten ze dat zien?
Bijvoorbeeld door het schilderen van OZO op de muur of het dragen van een oranje of rood-wit-blauw speldje.

5. EXTRA Een kindje geboren!

Waarom wordt verloskundige Nelia Epker naar een concentratiekamp gestuurd?
Ze heeft de familie Niehot geadviseerd om hun kind de namen van de koninklijke familie te geven. Als ze een bedankadvertentie met deze namen in de krant zet wordt ze opgepakt.

6. NSB

Zoek de antwoorden in de vitrines over de NSB.
Vitrine A Mussert wordt: **bespot.**
Vitrine B In dit land vechten veel Nederlandse mannen: **Rusland.**
Vitrine C In Duitsland is er de Hitlerjeugd (Hitlerjeugd).
Ook de NSB heeft een jeugdclub: **Jeugdstorm**

7. EXTRA Redenen

Mensen hebben allerlei redenen om voor de NSB te zijn.
Welke zie je op de wandfoto?

- X eigen carrière
- X armoede er verdeeldheid
- O medelijden met de joden
- X daadkracht en saamhorigheidsgevoel
- X de prestaties van Hitler
- X angst voor het communisme

8. EXTRA Krant en radio
- a. Waarom wordt dit soort antennes gemaakt?
Om toch ongestoord naar Radio Oranje en de BBC te kunnen luisteren. De antenne zeef de Duitse stoorgeluiden uit de lucht.
- b. Al snel verschijnen er “verzetskranten”. Bijvoorbeeld: *De Waarheid, Vrij Nederland*. Waarom zouden mensen die willen lezen?
Om het echte nieuws over de oorlog te lezen. De Duitsers bepalen namelijk wat de Nederlandse kranten wel en niet mogen schrijven.
9. Eerste maatregelen tegen de joden
- a. Welke informatie bevat deze kaart?
Waar en hoeveel joden er in Amsterdam wonen.
- b. Dilemma: REGISTREREN?
Ambtenaren moeten in 1940 hun geloof en dat van hun (groot)ouders opgeven (tekstbord 1.7) Vul jij je formulier in of weiger je? Waarom?
Eigen mening
10. De Februaristaking
- a. De Februaristaking (tekstbord 1.8) is een protest tegen: het bijeendrijven, mishandelen en wegvoeren van 425 joodse mannen.
- b. Na de staking kijken veel Nederlanders anders tegen de Duitse bezetters aan. Leg uit.
In het begin leek de Duitse bezetting nog mee te vallen. Nu lieten de Duitsers hun vriendelijke houding varen en pakten ook de Nederlanders hard aan. Het was een eerste duidelijke confrontatie.

Periode 2 maart 1941 - april 1943

De Duitse opmars stagneert

1. Vragen over de groene banier
- a. Duitsland krijgt te maken met twee nieuwe machtige tegenstanders:
De Sovjetunie & de Verenigde Staten

b. In Rusland wordt de Duitse opmars gestopt bij de stad **Stalingrad**.

2. Anti-joodse maatregelen
Bedenk waarom de Duitse bezetters de anti-joodse maatregelen heel geleidelijk hebben ingevoerd.
Om het verzet te beperken. Als je alles in één keer invoert lijkt het veel erger. Als je het stap voor stap doet gaan de mensen minder snel protesteren.
3. Deporteren
Leg uit dat de Duitse bezetters de joden met deze OPROEPING voor de gek houden.
De Duitsers proberen de joden wijs te maken dat ze zich moeten melden om te gaan werken in Duitsland.
4. EXTRA Vluchten
- a. Wat heeft de groep Westerweel gedaan?
De groep heeft meer dan 150 joden uit Nederland helpen ontsnappen.
- b. Welke speciale functie had het schaakbord?
Er werden papieren in verstoppt, bijvoorbeeld een vals persoonsbewijs en reisdocumenten.
5. Persoonbewijzen
Ik heb het persoonsbewijs bekeken van:
.....
Twee verschillen tussen echt en vals:
1.
2.

Verschillen die genoemd kunnen worden:
wel/geen J, naam, geboortedatum, handtekening, gemeentestempel, beroep.
6. EXTRA Naar het Oosten
Via het doorgangskamp **Westerbork** in Drenthe worden de meeste joden uit Nederland gedeporteerd naar de kampen Sobibor en **Auschwitz** in Polen. Daar worden de meesten vermoord.
7. Vermoord
Wat laat de man op de foto aan de fotograaf zien?
Botresten
8. EXTRA Schaarste
- a. Waar gaan deze groentekisten over? (tekstbord 2.2)
Schaarste, distributie en het bonnensysteem.

b. Als je onderduikers in huis hebt is het lastig als er veel 'op de bon' is. Leg uit hoe dat zit.

Onderduikers krijgen geen bonnen en kunnen dus niet aan de producten komen.

c. Hoe wordt het gebrek aan rubberen fietsbanden opgelost?

De achterband is van hout en het voorwiel is klein en afkomstig van een step.

9. Propaganda

a. Bekijk de propaganda-posters op de ronde zuil. Zet de juiste letter erbij.

A De joden moeten worden vernietigd.

B Word lid van de jeugdclub van de NSB.

C Het bolsjewisme (Rusland) is een groot gevaar!

Van links naar rechts met de klok mee: C, B, A

b. Wat vind je de krachtigste propaganda-poster? Leg uit.

Eigen mening

10. (N)iets durven doen

Lees de verhalen van Truus van der Zwaag en Miep Roestenburg.

Welke houding begrijp je het beste? Leg uit.

Eigen mening.

Periode 3 mei 1943 - mei 1944 De oorlogskansen keren

1. Vragen over de groene banier

De Duitsers lijden voor het eerst zware verliezen. Wat zijn de gevolgen voor de situatie in Nederland? Vul in:

De bevrijding wordt snel verwacht.

Veel mannen die in Duitsland moeten werken **duiken op grote schaal onder**.

De Duitsers gaan over tot **intimidatie en geweld**.

2. Melkstaking

a. Waarom wordt er gestaakt? (tekstbord 3.1)

Omdat 300.000 Nederlandse soldaten, die in 1940 waren vrijgelaten, alsnog in krijgsgevangenschap werden afgevoerd.

3. EXTRA Inleveren

Waarom verstoppen de mensen radio's?

Om toch naar radio Oranje en de BBC te kunnen blijven luisteren.

4. Dilemma: MELDEN?

In mei 1943 worden mannen opgeroepen om te gaan werken in Duitsland. Het verzet zegt: doe het niet, duik onder! Ga jij werken in Duitsland? Waarom wel of niet? Welke problemen zie je?

Eigen mening

5. Aan de deur

a. Dilemma: HELPEN? En jij? Help jij als iemand aanbelt met de vraag of je een of twee onderduikers in huis wilt nemen? Waarom zou je wel of niet helpen?

Eigen mening

b. Hoeveel onderduikers zijn er in 1944? (tekstbord 3.7)

Ruim 300.000

6. LO/LKP

Tante Riek en Frits de Zwerver hebben de LO/LKP opgericht. Waar staan deze afkortingen voor?

LO: Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers

LKP: Landelijke Knokploegen

7. Onderduikhulp

Verzetsmensen helpen onderduikers door:

A verraders te doden

B papieren te vervalsen

C onderduikplekken te regelen

D aanslagen te plegen

Zet de juiste letter bij de afbeelding.

Van links naar rechts met de klok mee: D, B, C, A

8. Vrouwen

Vrouwen vervoeren spullen voor het verzet.

In de kinderwagen:

Wapens

In het zwangerschapskorset:

Bonkaarten

9. EXTRA Verraders

a. Verzetsmensen schieten soms verraders dood. Hoe nemen de Duitsers wraak?

Een aantal 'terroristen en saboteurs' die gevangen zitten worden standrechtelijk geëxecuteerd.

b. Dilemma: DOODSCHieten?

Zoek in het bladerboek dit briefje. Stel je voor: je zit in een verzetsgroep en jullie

weten wie dit briefje heeft geschreven.
Schiet je hem/haar dood? Waarom is dit een
moeilijk besluit? Leg uit.

Eigen mening

10. Verzetskranten

a. Lees tekstbord 3.11. Wat vind jij de
belangrijkste functie van verzetskranten?

Eigen mening

b. Ga de ruimte in. Wat vind je van de keuze
die Wim Speelman heeft gemaakt?

Eigen mening

Periode 4 juni 1944 - mei 1945

Duitsers teruggedreven

1. Vraag over de groene banier

Waarom is 6 juni 1944 een belangrijke dag?

Die dag begint de langverwachte invasie.

2. Dolle Dinsdag EXTRA

Er zijn geruchten dat de bevrijders in
aantocht zijn. Lees in het bladerboek de
verzetskrant Het Parool.

Wat is de reactie van NSB'ers op Dolle
Dinsdag?

**Veel NSB'ers vluchten hals over kop naar
Duitsland.**

3. Bevrijd

In welk deel van Nederland wonen deze
feestvierende mensen?

In het zuiden.

4. Staking EXTRA

a. Deze poster is gemaakt door de Duitse
bezetter. Over welke ellende gaat het?
(tekstbord 4.3)

**De staking heeft negatieve gevolgen voor de
voedselvoorziening.**

b. Dit postertje is gemaakt door
verzetsmensen. Zij zeggen dat de nazi's de
spoorwegen helemaal niet willen gebruiken
voor de voedselvoorziening maar voor
mensenroof.

c. Lees het bladerboek. Waarom is Henk Das
kwaad?

**Hij vindt dat de staking te laat kwam. Op 4
en 5 september hebben de Duitsers alle
gevangenen uit kamp Vught nog met de trein
afgevoerd. En voor het verzet was de staking
lastig.**

5. Hongerwinter

a. Wat voor bijzonder voedsel eten de
mensen tijdens de hongerwinter?

1) **suikerbieten** en 2) **tulpenbollen.**

b. Wat kun je met deze knipkaart krijgen?

Pap

c. Zie vitrine naast het beeldscherm. Wat
wordt er in deze flacon vervoerd? **Melk**
Waarom op zo'n vreemde manier? (zie tekst
op de foto op de linkerwand)

**De CCD, Crisis Controle Dienst, stond vaak
bij bruggen en namen dingen in beslag. Deze
flacon kon je onder je kleding verstoppen.**

6. Verzet in de laatste fase

In containers worden spullen boven
Nederland gedropt.

Wat: **wapens**

Voor wie: **het verzet**

7. De Binnenlandse Strijdkrachten

In de Binnenlandse Strijdkrachten gaan
verschillende verzetsorganisaties
samenwerken.

Er zijn stoottroepen en ordetroepen. Wat is
hun taak?

Stoottroepen: **worden ingezet aan het front.**
Ordetroepen: **orde handhaven in bevrijd
bezoek.**

8. Terreur en represailles EXTRA

a. Wat zie je op deze foto?

**Lichamen van als represaille doodgeschoten
mensen, op straat achtergelaten.**

b. Hoe beschrijft verzetskrant Trouw het
gedrag van de Duitse bezetters?

**De Duitsers gedragen zich steeds
gewelddadiger: de terreur woedt steeds
heviger. Elke avond na 8 uur klinken er
schoten en er liggen ontzielde lichamen op
stoepen van kerken of drijven in kanalen die
in koele bloede zijn doodgeschoten.**

9. Gerrit

Waarvoor zijn deze sleutels gebruikt?

**Om zijn verzetsvrienden te bevrijden uit het
Huis van Bewaring.**

10. Uit de lucht EXTRA

Waarom zijn de mensen blij met dit
bombardement? (vitrine bij tekstbord 4.7)

**Dit is een 'voedselbombardement', een
voedseldropping, bij Schiphol.**

Nederland bevrijd

1. Vragen over de groene banier
 - a. Wanneer geven de Duitse troepen zich over? **5 mei 1945**
 - b. Hoeveel 'foute' Nederlanders worden er ongeveer gevangengezet? **Ongeveer 120.000**
2. NSB
 - a. Wat is hier aan de hand?
'Foute' Nederlanders, waaronder NSB'ers, worden opgepakt.
 - b. Naast de beschadigde kop van Hitler vind je deze foto. Wat is daarop te zien?
Het kaalknippen van moffenmeiden, meisjes die een relatie hadden met een Duitser.
 - c. Wat vind je daarvan?
Eigen mening
3. Oppassen EXTRA

De bevolking is blij met de komst van de bevrijders. Maar waarom moeten Nederlandse meisjes oppassen voor deze soldaten?

Vanwege het gevaar van ongewenste zwangerschap.
4. Verzetsman EXTRA

Waarom heeft verzetsman Jan Brasser de bevrijdingsfeesten niet meegemaakt?

Hij was geestelijk kapot, hij kon het niet verdragen.
5. Terug in Nederland

Hoe heeft Dina Davidson haar terugkeer ervaren?

Niemand had aandacht voor haar verhaal omdat de mensen het zelf zo moeilijk hadden gehad. Ze werd niet opgevangen.
6. Straf

Welke straf krijgt Seyss-Inquart bij het proces in Neurenberg?

Dood door strop.
7. Verzet begint met een vraag

Een stukje uit een gedicht van Remco Campert:
Jezelf een vraag stellen
Daarmee begint verzet
En dan die vraag
Aan een ander stellen

Ook nu kun je je tegen dingen verzetten. Welke vraag zou jij – als begin van verzet – willen stellen?

Eigen mening

De jaren '30 en de Duitse inval

1. De jaren '30

In het eerste deel van de tentoonstelling krijg je informatie over de jaren voor de Tweede Wereldoorlog. Kijk rond en zet de letter bij de juiste foto.

- A. In verschillende landen in Europa is de democratie in gevaar.
- B. Ook in Nederland is er een economische crisis. Er is grote armoede en onrust.
- C. Nederland is opgedeeld in vier 'zuilen' (bevolkingsgroepen). Elke zuil heeft zijn eigen politieke partij, krant, verenigingen en scholen.
- D. De NSB is een kleine Nederlandse partij die hoopt op de stemmen van ontevreden Nederlanders. Hitlers nazi-partij is het grote voorbeeld voor de NSB.

Van links naar rechts met de klok mee: D, A, B, C

2. De Duitse inval

Loop verder. Links zie en hoor je de Duitse inval en het bombardement op Rotterdam. Kijk iets verderop rechts in de rode vitrine met kranten. Zet de juiste letter bij de afbeelding.

- A. In de vroege ochtend van vrijdag 10 mei 1940 valt het Duitse leger onverwachts aan.
- B. Na Rotterdam dreigen de Duitsers meer steden te bombarderen. Na vier dagen felle strijd geeft het Nederlandse leger zich over.
- C. De regering en de Koninklijke familie gaan naar Londen.

Van links naar rechts: C, A, B

Periode 1 mei 1940 - februari 1941 Duitsland verovert europa

1. Vragen over de groene banier

a. Welk land staat na de overgave van Frankrijk alleen in de strijd tegen Duitsland?

Engeland

b. Duitsland is oppermachtig. Hoe reageren veel Nederlanders op de nieuwe situatie?

Veel Nederlanders denken dat zij zich moeten neerleggen bij de situatie.

Tekst tentoonstelling:

In 1940 beginnen Duitse troepen een groot offensief om Europa te veroveren. Op 10 mei vallen ze het neutrale Nederland binnen. Het Nederlandse leger houdt langer stand dan verwacht. Na vier dagen strijd wordt Rotterdam gebombardeerd. De Duitsers dreigen dat andere steden zullen volgen. Nederland geeft zich over. De koninklijke familie en de regering wijken uit naar Engeland.

De Nederlanders zijn geschokt door de inval. Maar de bezetting lijkt mee te vallen. De bezetters gedragen zich correct. Ze hopen de Nederlanders als 'Germaans broedervolk' te winnen voor het nationaal-socialisme. Als gebaar van goede wil laten zij de Nederlandse krijgsgevangenen vrij.

De opmars van nazi-Duitsland lijkt niet te stuiten. Na de overgave van Frankrijk in juni 1940 staat Engeland alleen in de strijd. Veel Nederlanders denken dat zij zich moeten neerleggen bij de situatie.

2. Soldaten

Kijk in de krantenknipsels van 4 juni 1940.

a. Wat gebeurt er met de Nederlandse soldaten?

Ze worden vrijgelaten.

b. Waarom zouden de Duitsers zo aardig zijn?

Ze hopen dat daardoor de Nederlanders de kant zullen kiezen van Hitler-Duitsland en het nationaal-

socialisme.

3. EXTRA Democratie afgeschaft

a. Deze nazi uit Oostenrijk wordt de baas van Nederland: **Arthur Seyss-Inquart**

b. Veel Nederlandse ambtenaren blijven zo lang mogelijk in functie. Waarom? (tekstbord 1.2)

De Nederlandse regering had in 1937 bepaald dat ambtenaren in oorlogstijd moeten aanblijven zolang dit in het belang is van de bevolking.

Tekst tentoonstelling:

1.2 In belang van de bevolking

De bezetters heffen de democratie op. Het parlement wordt ontbonden. De Oostenrijker Arthur Seyss-Inquart gaat Nederland besturen met een kleine bezettingsmacht. Nederlandse ambtenaren moeten Duitse verordeningen uitvoeren.

In 1937 had de Nederlandse regering bepaald dat ambtenaren in oorlogstijd moeten aanblijven zolang dit in het belang is van de bevolking. Maar wanneer is aanblijven niet langer in het belang van de bevolking? Wie aftreedt wordt vaak vervangen door een Duitsgezinde Nederlander. Vooral voor ambtenaren met gezaghebbende functies, zoals burgemeesters, is het een dilemma. Uiteindelijk zal ruim 30% van de burgemeesters aftreden of worden afgezet.

'Als algemeene regel geldt, dat personen, deel uitmakende van bestuursorganen, bij een vijandelijken inval, in het belang der bevolking er naar streven, dat het bestuur, ook onder de gewijzigde omstandigheden, zoo goed mogelijk zijn taak blijft vervullen.'

Vastgesteld Raad van Ministers, mei 1937

c. Dilemma: AANBLIJVEN?

Vind jij dat burgemeester Boot goed heeft gehandeld?

Eigen mening

Tekst tentoonstelling:

Buigen of barsten

Burgemeester Boot van de Achterhoekse gemeente Wisch en Terborg wil zo lang mogelijk aanblijven. *'Ik geloof dat we tegenover de bezetter mogen liegen en bedriegen als het Nederlandse belang ermee gediend is.'* In juni 1943 schrijft hij nog: *'t Is in één woord een genot om de ene Duitse instantie tegen de andere uit te spelen.'* Maar in september 1944 kan hij er niet onderuit om vijfhonderd mensen te leveren voor werk aan de Duitse verdedigingslinie langs de IJssel. Hij besluit af te treden en duikt onder.

4. OZO: Oranje Zal Overwinnen

a. Al in het begin van de Duitse bezetting laten veel Nederlanders zien dat ze

O het wel eens zijn met de nazi's

X tegen de bezetting zijn

b. Hoe laten ze dat zien?

Bijvoorbeeld door het schilderen van OZO op de muur of het dragen van een oranje of rood-wit-blauw speldje.

Tekst tentoonstelling:

1.3 Oranje Zal Overwinnen

De meeste Nederlanders blijven hopen op een Duitse nederlaag en terugkeer van de koninklijke familie. Zegt iemand op straat 'O zo!', dan betekent dat: Oranje zal overwinnen!

Op 29 juni 1940 is Prins Bernhard jarig. Overal wordt de vlag uitgehangen. Veel mensen dragen, net als Prins Bernhard, een anjer in hun knoopsgat. Het loopt uit op een massale protestdemonstratie. Als reactie op deze 'Anjerdag' laten de Duitsers koninklijke portretten uit openbare gebouwen verwijderen. Later worden straatnamen veranderd. Het Koninklijk Huis wordt hierdoor juist nog meer een symbool van verzet. Veel Nederlanders dragen speldjes en strikjes om te laten zien dat ze voor de koningin zijn, en dus tegen de bezetting. Het helpt om de moed er in te houden.

5. EXTRA Een kindje geboren!

Waarom wordt verloskundige Nelia Epker naar een concentratiekamp gestuurd?

Ze heeft de familie Niehot geadviseerd om hun kind de namen van de koninklijke familie te geven. Als ze een bedankadvertentie met deze namen in de krant zet wordt ze opgepakt.

Tekst tentoonstelling:

Met blijdschap geven wij kennis

Den Haag, begin 1941. Vader en moeder Niehot willen hun pasgeborene Nelia noemen, naar de verloskundige, Nelia Epker. Maar die stelt de ouders een 'Oranje' naamgeving voor. Het resultaat wordt via een geboorte-advertentie in de krant bekendgemaakt: *Irene Beatrix Juliana Wilhelmina* Niehot. De familie wordt van alle kanten gefêteerd. Wildvreemden sturen kaarten, bloemen, taarten en zelfs geld. Als Nelia Epker in maart 1941 een bedank-advertentie plaatst, zodat weer al die namen in de krant staan, wordt ze opgepakt. Ze zal pas in augustus 1945 terugkeren, als overlevende van het concentratiekamp Ravensbrück.

6. NSB

Zoek de antwoorden in de vitrines over de NSB.

Vitrine A Mussert wordt: **bespot**.

Vitrine B In dit land vechten veel Nederlandse mannen: **Rusland**.

Vitrine C In Duitsland is er de Hitlerjugend (Hitlerjeugd).

Ook de NSB heeft een jeugdclub: **Jeugdstorm**

Tekst tentoonstelling:

1.5 Voor Volk en Vaderland

Eind 1931 was in Nederland de NSB, de Nationaal-Socialistische Beweging, opgericht naar voorbeeld van Hitlers NSDAP. Het blijft een kleine partij. Na mei 1940 hoopt de NSB eindelijk aan de macht te komen. Duizenden leden melden zich aan. Maar de Duitsers zijn niet meteen geneigd tot hechte samenwerking. Zij hebben geen hoge dunk van de NSB. En zij weten dat de meeste Nederlanders de NSB verafschuwen.

De NSB'ers treden nadrukkelijk op de voorgrond. Ze houden parades met veel uiterlijk vertoon.

Langzamerhand blijkt dat ze vrijwel de enigen zijn die de bezetters loyaal steunen. NSB-leider Anton

Mussert mag zich daarom vanaf december 1942 van de Duitsers 'Leider van het Nederlandse volk' noemen. Maar hij krijgt geen echte macht.

7. EXTRA Redenen

Mensen hebben allerlei redenen om voor de NSB te zijn.

Welke zie je op de wandfoto?

eigen carrière

armoede er verdeeldheid

medelijden met de joden

daadkracht en saamhorigheidsgevoel

de prestaties van Hitler

angst voor het communisme

Tekst tentoonstelling:

Motieven

'Er was grote armoede en verdeeldheid in ons land. De NSB keerde zich tegen die schijndemocratie.'

'Het was de daadkracht die me aantrok; het zingen en marcheren; en dat saamhorigheidsgevoel.'

'We konden van onze winkel niet leven, en de NSB beweerde dat het voor de middenstanders beter zou worden.'

'Met Duitsland aan de macht, gaf het NSB-lidmaatschap goede mogelijkheden om carrière te maken.'

'Ik vond het indrukwekkend dat Hitler van een land met miljoenen werklozen een welvarend land had gemaakt.'

'Ik zag nog maar één keuze: het nationaal-socialisme of de chaos van het communisme.'

'Door het leiderschap konden we bouwen aan een volksgemeenschap. Waar velen moeten beslissen, wordt niets beslist en komt steeds het eigenbelang om de hoek kijken.'

8. EXTRA Krant en radio

a. Waarom wordt dit soort antennes gemaakt?

Om toch ongestoord naar Radio Oranje en de BBC te kunnen luisteren. De antenne zeft de Duitse stoorgeluiden uit de lucht.

b. Al snel verschijnen er “verzetskranten”. Bijvoorbeeld: **De Waarheid, Vrij Nederland**.
Waarom zouden mensen die willen lezen?

Om het echte nieuws over de oorlog te lezen. De Duitsers bepalen namelijk wat de Nederlandse kranten wel en niet mogen schrijven.

Tekst tentoonstelling:

1.6 Niet voor publicatie

Vanaf de eerste bezettingsdagen bepalen de Duitsers wat de Nederlandse kranten wel en niet mogen schrijven. Zij willen zo de publieke opinie beïnvloeden. De paar kranten die niet gehoorzamen mogen niet meer verschijnen. De eerste illegale kranten waarschuwen tegen de Duitse propaganda in de legale pers.

Ook de radio komt onder strikt Duits toezicht. In een aantrekkelijk programma-aanbod wordt een Duitsgezinde boodschap verweven. Voor het echte nieuws luistert men naar de BBC en Radio Oranje, de zender van de Nederlandse regering in Londen. De strijdvaardige toespraken van koningin Wilhelmina zijn zeer populair. Vrijwel niemand trekt zich iets aan van een luisterverbod.

9. Eerste maatregelen tegen de joden

a. Welke informatie bevat deze kaart?

Waar en hoeveel joden er in Amsterdam wonen.

b. Dilemma: REGISTREREN?

Ambtenaren moeten in 1940 hun geloof en dat van hun (groot)ouders opgeven (tekstbord 1.7) Vul jij je formulier in of weiger je? Waarom?

Eigen mening

Tekst tentoonstelling:

1.7 Registratie en ontslag

De eerste maatregelen tegen de joden lijken tamelijk onschuldig. In oktober 1940 moeten alle ambtenaren op een 'afstammingsformulier' hun geloof en dat van hun ouders en grootouders invullen. Het is bekend dat registratie van de joodse ambtenaren het doel is. Toch worden de formulieren massaal ingevuld. Een maand later krijgen de joodse ambtenaren ontslag. In Leiden en Delft gaan studenten in staking uit protest tegen het ontslag van hun joodse docenten.

In januari 1941 moeten alle joden zich aanmelden voor registratie. Vrijwel iedereen gehoorzaamt. Want wat gebeurt er als je weigert? En waarom zou je niet uitkomen voor je afkomst? De registratie maakt het de Duitsers echter makkelijker om de latere maatregelen tegen de joden uit te voeren.

10. De Februaristaking

a. De Februaristaking (tekstbord 1.8) is een protest tegen: **het bijeendrijven, mishandelen en wegvoeren van 425 joodse mannen.**

Tekst tentoonstelling:

1.8 Staakt, staakt, staakt

Begin 1941 gaan NSB'ers in Amsterdam zich agressief gedragen tegen joden. Joodse en niet-joodse jongeren vormen knokploegen ter verdediging. Het komt tot vechtpartijen. Een NSB'er komt hierbij om het leven. Kort daarop wordt een Duitse patrouille met ammoniakgas bespoten. De bezetters grijpen deze incidenten aan voor hun eerste razzia's: op 22 en 23 februari worden 425 joodse mannen bijeengedreven, mishandeld en weggevoerd.

Veel Amsterdammers zijn geschokt. De illegale communistische partij (CPN) roept op tot een proteststaking op 25 en 26 februari. De staking slaat aan. Steeds meer bedrijven doen mee. In optochten trekken de stakers door de straten. De tweede dag verspreidt de staking zich ook naar omliggende gemeenten. De Duitsers zijn overrompeld. Ze laten hun vriendelijke houding varen en grijpen hard in. Zij schieten op groepen stakers. In maart worden drie doodvonnissen voltrokken. De stemming wordt grimmiger.

b. Na de staking kijken veel Nederlanders anders tegen de Duitse bezetters aan. Leg uit.

In het begin leek de Duitse bezetting nog mee te vallen. Nu lieten de Duitsers hun vriendelijke houding varen en paktten ook de Nederlanders hard aan. Het was een eerste duidelijke confrontatie.

Periode 2 maart 1941 - april 1943 De Duitse opmars stagneert

1. Vragen over de groene banier

a. Duitsland krijgt te maken met twee nieuwe machtige tegenstanders:

De Sovjetunie & de Verenigde Staten

b. In Rusland wordt de Duitse opmars gestopt bij de stad **Stalingrad**.

Tekst tentoonstelling:

In juni 1941 vallen de Duitsers de Sovjetunie binnen. In december verklaren ze de oorlog aan de Verenigde Staten. Engeland krijgt er daardoor twee machtige bondgenoten bij. In West-Europa wordt niet meer gevochten. De strijd in Noord-Afrika verloopt wisselend, maar eindigt met een Duitse nederlaag in september 1942. In Rusland wordt de Duitse opmars in januari 1943 bij Stalingrad gestuit.

Nederland wacht met spanning op een geallieerde invasie. Ter verdediging bouwen de bezetters vanaf mei 1942 verdedigingswerken lang de kust: de *Atlantik-Wall*. De hele Nederlandse kuststrook wordt hiervoor ontruimd.

Tegelijkertijd blijven de bezetters verwoede pogingen doen om Nederland tot een nationaal-socialistische samenleving om te vormen. Steeds meer Nederlandse instellingen worden onder nationaal-socialistische leiding gebracht.

2. Anti-joodse maatregelen

Met anti-joodse maatregelen isoleert de Duitse bezetter de joden van de rest van de bevolking. Op de blauwe wand zie je een tijdlijn met foto's van maatregelen.

De jodenster wordt pas op 3 mei 1942 verplicht. Bedenk waarom de Duitse bezetters de anti-joodse maatregelen heel geleidelijk hebben ingevoerd.

Om het verzet te beperken. Als je alles in één keer invoert lijkt het veel erger. Als je het stap voor stap doet gaan de mensen minder snel protesteren.

Tekst tentoonstelling:

2.4 Meer dan 100.000 doden

Geleidelijk worden de Nederlandse joden afgezonderd van de rest van de bevolking. Openbare gelegenheden worden verboden voor joden. Er komen aparte joodse scholen. Eind april 1942 moeten alle joden een jodenster gaan dragen. In de zomer begint de deportatie: joden moeten zich melden voor 'tewerkstelling in Duitsland'. Ondanks harde dreigementen geven velen geen gehoor aan de oproep. Zij worden bij razzia's uit hun huis gehaald.

Door invoering van de Joodse Raad worden de joden zelf verantwoordelijk gesteld voor de bekendmaking en deels ook de uitvoering van de maatregelen. De Raad verleent bewijzen van uitstel. Maar wie uitstel heeft, komt later toch aan de beurt. Onderduiken is moeilijk.

Via de Hollandse Schouwburg in Amsterdam en het doorgangskamp Westerbork deporteren de bezetters 107.000 joden naar concentratiekampen, zoals Auschwitz en Sobibor. Van hen zullen er slechts 5500 overleven. Van de 25.000 ondergedoken joden wordt een derde alsnog opgepakt en omgebracht. In totaal wordt bijna 78% van de joodse bevolking vermoord.

3. Deporteren

Na het registreren en isoleren van de joden volgt het deporteren (wegvoeren).

Leg uit dat de Duitse bezetters de joden met deze OPROEPING voor de gek houden.

De Duitsers proberen de joden wijs te maken dat ze zich moeten melden om te gaan werken in Duitsland.

4. EXTRA Vluchten

a. Wat heeft de groep Westerweel gedaan?

De groep heeft meer dan 150 joden uit Nederland helpen ontsnappen.

b. Welke speciale functie had het schaakbord?

Er werden papieren in verstopt, bijvoorbeeld een vals persoonsbewijs en reisdocumenten.

5. Persoonbewijzen

Sommige joden hopen met een vals persoonsbewijs aan de Duitse bezetters te ontkomen. Bekijk van één persoon het echte en het valse persoonsbewijs.

Ik heb het persoonsbewijs bekeken van:

Twee verschillen tussen echt en vals:

1.

2.

Verschillen die genoemd kunnen worden: wel/geen J, naam, geboortedatum, handtekening, gemeentestempel, beroep.

6. EXTRA Naar het Oosten

Via het doorgangskamp **Westerbork** in Drenthe worden de meeste joden uit Nederland gedeporteerd naar de kampen Sobibor en **Auschwitz** in Polen. Daar worden de meesten vermoord.

7. Vermoord

Van de 140.000 joden in Nederland worden er meer dan 100.000 vermoord. Deze foto is na de bevrijding gemaakt in een concentratiekamp. Wat laat de man op de foto aan de fotograaf zien?

Botresten

8. EXTRA Schaarste

a. Waar gaan deze groentekisten over? (tekstbord 2.2)

Schaarste, distributie en het bonnensysteem.

Tekst tentoonstelling:

2.2 Alles op de bon

Al voor de bezetting bestond in Nederland een distributiesysteem om schaarse levensmiddelen eerlijk te verdelen. Tijdens de bezetting daalt het levenspeil. Invoer over zee is onmogelijk en veel goederen worden naar Duitsland afgevoerd. Van koffie, thee en tabak zijn al snel alleen nog surrogaat-producten verkrijgbaar. Steeds meer producten komen 'op de bon'. Het rantsoen wordt steeds kleiner en het distributiesysteem ingewikkelder.

Ook producten die op de bon zijn, zijn soms moeilijk verkrijgbaar. Vaak staan er lange rijen voor de winkels. Door benzinegebrek rijden er bijna geen auto's meer. Er verschijnen fietsen met houten banden en autopedwielen. Bussen gebruiken alternatieve brandstof. Trams en treinen rijden minder vaak en worden steeds voller.

b. Als je onderduikers in huis hebt is het lastig als er veel 'op de bon' is. Leg uit hoe dat zit.

Onderduikers krijgen geen bonnen en kunnen dus niet aan de producten komen.

c. Hoe wordt het gebrek aan rubberen fietsbanden opgelost?

De achterband is van hout en het voorwiel is klein en afkomstig van een step.

9. Propaganda

a. De Duitse bezetters en de NSB proberen hun mening aan de bevolking op te dringen. Bekijk de propaganda-posters op de ronde zuil.

Zet de juiste letter erbij.

A De joden moeten worden vernietigd.

B Word lid van de jeugdclub van de NSB.

C Het bolsjewisme (Rusland) is een groot gevaar!

Van links naar rechts met de klok mee: C, B, A

b. Wat vind je de krachtigste propaganda-poster? Leg uit.

Eigen mening

10. (N)iets durven doen

Lees de verhalen van Truus van der Zwaag en Miep Roestenburg.

Welke houding begrijp je het beste? Leg uit.

Eigen mening.

Tekst tentoonstelling:

'Ik woonde in een joodse buurt. Ik heb mensen zoveel mogelijk proberen te helpen. Ze konden altijd voor één of twee nachten bij me terecht. Die razzia's waren vreselijk, maar je werd wel hard hoor. Ja, wat zeg je tegen mensen als ze worden meegenomen. Je omhelst ze en wenst ze het allerbeste. Meer kun je toch niet?'

Miep Roestenburg, drogisterijhoudster, Amsterdam

'De verhalen die je hoorde over wat er met de joden gebeurde, geloofde ik niet. Dat was zo verschrikkelijk, dat kon niet waar zijn. Achteraf blijken zelfs de ergste verhalen de waarheid nog niet te benaderen. Ik heb niks gedaan. Om echt wat te doen, moest je veel moed hebben. Ik was niet flink.'

Truus van der Zwaag, machinestikster op een naaiatelier, Amsterdam

Periode 3 mei 1943 - mei 1944 De oorlogskansen keren

1. Vragen over de groene banier

De Duitsers lijden voor het eerst zware verliezen. Wat zijn de gevolgen voor de situatie in Nederland?

Vul in:

De bevrijding wordt snel verwacht.

Veel mannen die in Duitsland moeten werken duiken op grote schaal onder.

De Duitsers gaan over tot intimidatie en geweld.

Tekst tentoonstelling:

Na hun overwinning bij Stalingrad dringen Russische troepen de Duitsers terug. De Engelsen veroveren de heerschappij in de lucht. Duitse steden ondergaan zware bombardementen. Hitler zweept de bevolking op om zich in de *Totalkrieg* tot het uiterste in te spannen. De Duitse mannen trekken massaal naar het Oostfront. Arbeidskrachten uit de bezette landen moeten de Duitse oorlogsindustrie draaiende houden.

In Nederland wordt de bevrijding snel verwacht. De weerspanning neemt toe. Nederlandse mannen die in Duitsland moeten werken, duiken op grote schaal onder. De Duitsers geven hun pogingen op om Nederland voor zich te winnen. Zij gaan over tot intimidatie en geweld.

2. Melkstaking

a. Waarom wordt er gestaakt? (tekstbord 3.1)

Omdat 300.000 Nederlandse soldaten, die in 1940 waren vrijgelaten, alsnog in krijgsgevangenschap werden afgevoerd.

Tekst tentoonstelling:

3.1 Melkstaking

29 April 1943: totaal onverwacht wordt aangekondigd dat 300.000 Nederlandse militairen alsnog in krijgsgevangenschap worden afgevoerd. In 1940 waren ze vrijgelaten, maar nu heeft Duitsland arbeidskrachten nodig. In Twente breken spontaan stakingen uit. Razendsnel verspreiden die zich over het hele land. Vooral op het platteland wordt gestaakt. Op veel plaatsen leveren de boeren geen melk af.

De bezetters treden hard op. Tachtig stakers worden onmiddellijk gefusilleerd. Ter afschrikking worden hun namen op affiches bekendgemaakt. Er wordt geschoten op groepen stakers. Daarbij vallen nog eens 95 doden en 400 zwaargewonden. Op 3 mei gaan de meeste stakers weer aan het werk.

De stakingen zijn een keerpunt. Heel Nederland heeft de Duitse terreur ondervonden. De steun aan het verzet neemt sterk toe.

3. Inleveren EXTRA

Waarom verstopten de mensen radio's?

Om toch naar radio Oranje en de BBC te kunnen blijven luisteren.

Tekst tentoonstelling:

3.2 Radio's onder de vloer

Direct na de April/meistakingen moet iedereen zijn radiotoestel inleveren. Het is gebleken dat de Nederlanders niet openstaan voor de nationaal-socialistische propaganda. De Duitsers zijn bang dat Engelse radiozenders instructies zullen geven bij een geallieerde invasie.

Onder dreiging van zware straffen wordt bijna 80% van de radio's ingeleverd. Duizenden radio's verdwijnen onder vloeren of achterin kasten. En er worden allerlei eenvoudige radio-ontvangertjes in elkaar geknutseld om clandestien naar de uitzendingen te blijven luisteren. Binnen een jaar verschijnen bovendien 150 nieuwe illegale bladen, waarin het radionieuws wordt verspreid.

4. Dilemma: MELDEN?

In mei 1943 worden mannen opgeroepen om te gaan werken in Duitsland. Het verzet zegt: doe het niet, duik onder! Ga jij werken in Duitsland? Waarom wel of niet? Welke problemen zie je?

Eigen mening

Tekst tentoonstelling:

3.3 Werken in Duitsland

Al in de jaren dertig werden Nederlanders geworven voor werk in Duitsland. Tijdens de bezetting wordt de werving met kleurige affiches voortgezet. Aanvankelijk worden alleen werklozen en gespecialiseerde metaalarbeiders gedwongen om in Duitsland te werken. Maar in mei 1943 moeten alle mannen van 18 tot 35 jaar zich melden voor de 'arbeidsinzet'.

Veel mannen melden zich niet of bemachtigen een vrijstelling. Keuringsartsen en ambtenaren helpen daarbij. De maatregel levert maar 54.000 arbeidskrachten op, in plaats van de verwachte 170.000. In 1944 wordt daarom de 'totale arbeidsinzet' afgekondigd: mannen van 16 tot 40 jaar kunnen bij razzia's worden opgepakt en gedeporteerd.

Uiteindelijk hebben 500.000 Nederlanders onder zeer uiteenlopende omstandigheden in Duitsland gewerkt. Dit is een derde van de mannen die in aanmerking kwamen.

5. Aan de deur

Verzetsmensen zoeken plekken voor onderduikers. Druk op de deurbel en luister naar de reacties.

a. Dilemma: HELPEN? En jij? Help jij als iemand aanbelt met de vraag of je een of twee onderduikers in huis wilt nemen? Waarom zou je wel of niet helpen?

Eigen mening

b. Hoeveel onderduikers zijn er in 1944? (tekstbord 3.7)

Ruim 300.000

Tekst tentoonstelling:

3.7 Verberg de vervolgd

In de loop van de bezetting groeit het aantal onderduikers tot ruim 300.000 in 1944. Joden vormen in 1942 de eerste grote groep. Later volgen studenten, voormalige militairen en de jonge mannen die niet in Duitsland willen werken. Ook veel verzetsmensen leiden een ondergronds bestaan.

In het dichtbevolkte Nederland is het moeilijk om veilige schuilplaatsen te vinden. Bovendien hebben onderduikers voedingsmiddelen en dus distributiebonnen nodig, valse identiteitspapieren, en geld. Het is niet makkelijk om onderduikers in huis te nemen. Er ontstaan overal groepjes die de onderduikhulp gaan organiseren. In 1943 wordt de 'Landelijke organisatie voor hulp aan onderduikers' (LO) opgericht, met een uitgebreid netwerk van gewesten en districten.

6. LO/LKP

Tante Riek en Frits de Zwerver hebben de LO/LKP opgericht. Waar staan deze afkortingen voor?

LO: **Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers**

LKP: **Landelijke Knokploegen**

7. Onderduikhulp

Verzetsmensen helpen onderduikers door:

A verraders te doden

B papieren te vervalsen

C onderduikplekken te regelen

D aanslagen te plegen

Zet de juiste letter bij de afbeelding.

Van links naar rechts met de klok mee: D, B, C, A

Tekst tentoonstelling:

3.8 Valse papieren

De Duitsers voeren allerlei officiële documenten in om de Nederlanders te controleren: vrijstellingen voor de arbeidsinzet, fietsvergunningen, enzovoort. Valse papieren zijn daarom onmisbaar voor onderduikers en verzetsmensen.

In 1941 en '42 worden de eerste pogingen gedaan om persoonsbewijzen te vervalsen. De naam wordt weggebleekt; de 'J' van Jood wordt met een mesje verwijderd en overgeplakt. De technieken worden langzaam maar zeker verbeterd. De Persoonsbewijzen centrale (PBC), in 1942 opgericht door de beeldhouwer Gerrit van der Veen, groeit uit tot de grootste vervalsingsorganisatie. Eind 1943 wordt de Falsificatie Centrale (FC) van de Landelijke organisatie voor hulp aan onderduikers (LO) de tweede grote vervalsingsorganisatie. Beide organisaties produceren honderdduizenden valse papieren. Ze geven zelfs catalogi uit van leverbare valse stempels.

3.9 Aanslagen en overvallen

Een vals persoonsbewijs biedt weinig bescherming als de gegevens niet overeenkomen met die in het bevolkingsregister. In de avond van 27 maart 1943 steekt een verzetsgroep het Amsterdamse bevolkingsregister in brand. De actie baart veel opzien.

Vanaf augustus 1943 organiseert de Landelijke organisatie voor hulp aan onderduikers (LO) een netwerk van Landelijke Knokploegen (LKP). De knokploegen steken bevolkingsregisters in brand en plegen gewapende overvallen, waarbij ze distributiebonnen en blanco persoonsbewijzen buitmaken. De Duitsers proberen met behulp van Nederlandse infiltranten de verzetsorganisaties op te rollen. Soms worden gearresteerde verzetsmensen onder dwang hiertoe aangezet. Ontmaskerde verraders worden door het verzet doodgeschoten. Ondanks morele bezwaren zien de meeste verzetsmensen het liquideren van verraders als een bittere noodzaak.

8. Vrouwen

Vrouwen vervoeren spullen voor het verzet.

In de kinderwagen:

Wapens

In het zwangerschapskorset:

Bonkaarten

Tekst tentoonstelling:

Kinderwagen:

Kinderwagens werden veel gebruikt voor illegale transporten. Ze hadden meestal een bergvak onderin de bak. Een vrouw met een kinderwagen werd niet snel verdacht. Ze paste in het nationaal-socialistische ideaalbeeld van de vrouw als onschuldige moeder.

Zwangerschapskorset met distributiebonnen:

Grote hoeveelheden bonkaarten moesten over het land worden verspreid. Ze werden bijvoorbeeld vervoerd door koeriersters, die deden alsof ze zwanger waren.

9. EXTRA Verraders

a. Verzetsmensen schieten soms verraders dood. Hoe nemen de Duitsers wraak?

(lees de roze Bekendmaking)

Een aantal 'terroristen en saboteurs' die gevangen zitten worden standrechtelijk geëxecuteerd.

b. Dilemma: DOODSCHIETEN?

Zoek in het bladerboek dit briefje. Stel je voor: je zit in een verzetsgroep en jullie weten wie dit briefje heeft geschreven. Schiet je hem/haar dood? Waarom is dit een moeilijk besluit? Leg uit.

Eigen mening

10. Verzetskranten

a. Lees tekstbord 3.11. Wat vind jij de belangrijkste functie van verzetskranten?

Eigen mening

Tekst tentoonstelling:

3.11 Lezen en doorgeven!

Illegale kranten brengen nieuws over het oorlogsverloop en hebben een belangrijke morele functie. Ze bestrijden de Duitse propaganda en sporen aan tot verzet. In het laatste bezettingsjaar schrijven ze ook veel over de toekomst van Nederland na de oorlog.

In totaal verschijnen er bijna 1300 verschillende illegale kranten. Er zijn veel plaatselijke edities en alle politieke en religieuze groeperingen hebben hun eigen krant. De oplagen lopen sterk uiteen. Sommige krantjes worden in de huiskamer getypt en gestencild en onder buurtgenoten verspreid. De grote landelijke illegale kranten, zoals *Het Parool*, *Vrij Nederland*, *De Waarheid*, *Trouw* en *Ons Volk*, worden op den duur meestal gedrukt. Deze kranten beschikken over een netwerk van mensen die nieuws verzamelen en de verspreiding organiseren.

b. Ga de ruimte in. Wat vind je van de keuze die Wim Speelman heeft gemaakt?

Eigen mening

Tekst tentoonstelling:

Niet zwichten voor chantage

De student Wim Speelman speelt een belangrijke rol in de organisatie van de illegale kranten *Vrij Nederland* en *Trouw*. De Sicherheitsdienst weet kennelijk wie hij is. In 1944 belooft de SD het leven van 23 ter dood veroordeelde *Trouw*-medewerkers te sparen als *Trouw* niet langer verschijnt. Speelman hoeft maar een briefje te tekenen. Het is een zware beslissing. Maar, vindt Speelman, als hij zwicht is dat een dolkstoot in de rug van iedere Nederlander die door *Trouw* tot verzet is aangespoord. 'Doorgaan', besluit hij. De 23 doodvonnissen worden voltrokken. Een half jaar later wordt ook Speelman gearresteerd en doodgeschoten.

Periode 4 juni 1944 - mei 1945 De Duitsers teruggedreven

1. Vraag over de groene banier

Waarom is 6 juni 1944 een belangrijke dag?

Die dag begint de langverwachte invasie.

Tekst tentoonstelling:

Op 6 juni 1944 begint eindelijk de langverwachte invasie. Amerikaanse en Britse troepen komen in Normandië aan land. Op 4 augustus bereiken ze Parijs, op 3 september Brussel. De bevrijding van Nederland lijkt nabij. Maar na mislukte luchtlandingen bij Arnhem stuit de geallieerde opmars bij de Rijn.

Het grootste deel van Nederland moet nog tot mei 1945 op de bevrijding wachten, tijdens een winter vol ontberingen. De omgeving van Arnhem wordt na de luchtlandingen geëvacueerd. In West-Nederland heerst hongersnood. De Duitsers treden steeds harder op. Ze dwingen Nederlandse mannen om Duitse verdedigingslinies aan te leggen. Op verzetsacties volgen harde vergeldingsmaatregelen.

2. Dolle Dinsdag EXTRA

Er zijn geruchten dat de bevrijders in aantocht zijn. Lees in het bladerboek de verzetskrant Het Parool. Wat is de reactie van NSB'ers op Dolle Dinsdag?

Veel NSB'ers vluchten hals over kop naar Duitsland.

Tekst tentoonstelling:

4.1 Dolle Dinsdag

Na de bevrijding van Antwerpen op dinsdag 5 september 1944 zenden de BBC en Radio Oranje optimistische berichten uit. Dan zijn er plotseling geruchten over de aantocht van de geallieerden. De bevolking maakt zich op om de bevrijders te verwelkomen. Sommige illegale kranten brengen een bevrijdingsnummer uit.

De Duitsers grijpen niet in. Veel Duitse soldaten slaan zelfs op de vlucht. Met speciale treinen vertrekken 60.000 NSB'ers hals over kop naar Duitsland. Op 6 september blijkt alles een vergissing.

3. Bevrijd

In welk deel van Nederland wonen deze feestvierende mensen?

In het zuiden.

Tekst tentoonstelling:

4.2 Zuid-Nederland bevrijd

In september en oktober 1944 worden grote delen van Zuid-Nederland bevrijd, soms na felle gevechten. De bevrijding wordt uitbundig gevierd. Daarna volgt teleurstelling en ergernis. Er is een nijpend voedselgebrek, de oorlogsschade wordt nauwelijks hersteld en Duitse beschietingen richten nieuwe schade aan. De geallieerde machthebbers en de Nederlandse bestuurders werken niet goed samen en er is verwarring over hun bevoegdheden.

Verzetsmensen in bezet gebied proberen in contact te komen met het bevrijde zuiden. Dit lukt via illegale telefoonverbindingen en *crossings* met bootjes over de Biesbosch.

4. Staking EXTRA

a. Deze poster is gemaakt door de Duitse bezetter. Over welke ellende gaat het? (tekstbord 4.3)

De staking heeft negatieve gevolgen voor de voedselvoorziening.

Tekst tentoonstelling:

4.3 Spoorwegstaking

De Nederlandse regering in Londen roept in september 1944 op tot een spoorwegstaking. Het Duitse troepentransport moet worden lamgelegd omdat de geallieerden luchtlandingen willen uitvoeren bij Arnhem. De verwachting is dat na een paar weken de bevrijding zal volgen. Maar de luchtlandingen mislukken.

De Spoorwegstaking is een succes: 30.000 man spoorwegpersoneel duikt onder, met financiële steun vanuit Londen. Toch valt het resultaat van de staking tegen. De Duitsers gebruiken eigen treinen voor hun

troepenvervoer. In de Duitse propaganda wordt er op gehamerd dat de staking alleen negatieve gevolgen heeft voor de voedselvoorziening van de Nederlandse burgers. Voortzetting van de Spoorwegstaking wordt een prestigekwestie. De staking duurt voort tot de bevrijding.

b. Dit postertje is gemaakt door verzetsmensen. Zij zeggen dat de nazi's de spoorwegen helemaal niet willen gebruiken voor de voedselvoorziening maar voor **mensenroof**.

c. Lees het bladerboek. Waarom is Henk Das kwaad?

Hij vindt dat de staking te laat kwam. Op 4 en 5 september hebben de Duitsers alle gevangenen uit kamp Vught nog met de trein afgevoerd. En voor het verzet was de staking lastig.

Tekst tentoonstelling:

'Natuurlijk stonden we achter de Spoorwegstaking, maar we vonden wel dat ze te laat staakten. Op 4 en 5 september hebben de Duitsers alle gevangenen uit kamp Vught nog met de trein afgevoerd. Wij dachten: "Verdorie, waarom hebben ze toen niet gestaakt". Voor het verzet was de staking lastig. We hadden vergaderingen met alle provinciaal leiders in Amsterdam, maar na de Spoorwegstaking konden het noorden en het oosten van het land die niet meer bijwonen. Ik zat in Utrecht en kon wel op de fiets.'

Henk Das, provinciaal leider Landelijke organisatie voor hulp aan onderduikers, Utrecht

5. Hongerwinter

a. Wat voor bijzonder voedsel eten de mensen tijdens de hongerwinter?

(tip: zie ook de recepten aan de muur)

1) **suikerbieten** en 2) **tulpenbollen**.

b. Wat kun je met deze knipkaart krijgen? **Pap**

c. Zie vitrine naast het beeldscherm. Wat wordt er in deze flacon vervoerd? **Melk**

Waarom op zo'n vreemde manier? (zie tekst op de foto op de linkerwand)

De CCD, Crisis Controle Dienst, stond vaak bij bruggen en namen dingen in beslag. Deze flacon kon je onder je kleding verstoppen.

Tekst tentoonstelling:

4.4 Hongerwinter

Als reactie op de Spoorwegstaking wordt het voedseltransport naar West-Nederland verboden. Na zes weken wordt het verbod ingetrokken, maar de toevoer blijft gestremd door het onttakelde spoorwegnet en de Duitse vordering van goederen. In de strenge winter van 1944/45 heerst er in de steden grote hongersnood.

Ook de aanvoer van kolen uit het bevrijde zuiden valt weg. Gas en elektriciteit worden afgesloten. Om aan brandstof te komen kappen de mensen bomen en slopen ze leegstaande huizen. De hoeveelheid voedsel die 'op de bon' kan worden verkregen daalt gestaag. Stadsbewoners maken 'hongertochten' naar het platteland. Ze ruilen bij boeren kostbaarheden voor voedsel. Meer dan 20.000 mensen sterven van de honger.

6. Verzet in de laatste fase

In containers worden spullen boven Nederland gedropt.

Wat: **wapens**

Voor wie: **het verzet**

Tekst tentoonstelling:

4.5 Verzet in de laatste fase

In de laatste oorlogswinter groeit het verzet tegen de verdrukking in. De Spoorwegstaking maakt vervoer per trein onmogelijk. Er worden daarom fietskoeriersdiensten opgezet. Ook de telefoon gaat een belangrijke rol spelen voor de illegale contacten. Technici van de PTT zorgen voor verbindingen buiten het normale telefoonnet om.

Voor het verzet en voor de tienduizenden onderduikers is veel geld nodig. In 1943 had de jonge bankier Walraven van Hall het Nationaal Steunfonds (NSF) opgezet. In 1944 krijgt hij een garantie van de regering in Londen om grote leningen af te sluiten bij banken en bedrijven. Met behulp van belastinginspecteurs krijgt hij de beschikking over belastinggeld. Het NSF zal in totaal 47 miljoen gulden uitkeren aan het verzet.

De illegale pers zorgt daarnaast voor eigen inkomsten door de clandestiene verkoop van boekjes, prentbriefkaarten en kalenders 'ten bate van het verzet'.

In september 1944 worden de drie grote gewapende verzetsgroepen (LKP, OD en RVV) gebundeld tot een leger: de Binnenlandse Strijdkrachten (BS). Prins Bernhard krijgt het opperbevel. Door wapendroppings kunnen de BS'ers goed worden uitgerust voor de verwachte bevrijdingsgevechten. Tot die tijd saboteren zij het Duitse troepenvervoer.

7. De Binnenlandse Strijdkrachten

In de Binnenlandse Strijdkrachten gaan gewapende verzetsorganisaties samenwerken.

Er zijn stoottroepen en ordetroepen. Wat is hun taak?

Stoottroepen: **worden ingezet aan het front.**

Ordetroepen: **orde handhaven in bevrijd bezoek.**

8. Terreur en represailles EXTRA

a. Wat zie je op deze foto?

Lichamen van als represaille doodgeschoten mensen, op straat achtergelaten.

b. Hoe beschrijft verzetskrant Trouw het gedrag van de Duitse bezetters?

De Duitsers gedragen zich steeds gewelddadiger: de terreur woedt steeds heviger. Elke avond na 8 uur klinken er schoten en er liggen ontzielde lichamen op stoepen van kerken of drijven in kanalen die in koele bloede zijn doodgeschoten.

Tekst tentoonstelling:

4.6 Terreur en represailles

In de zomer van 1944 bepaalt Hitler dat verzet voortaan alleen nog met terreur zal worden betreden. Wie bij zijn arrestatie gewapend is kan zonder proces worden doorgeschoot. Deze *Todeskandidaten* worden gevangen gehouden tot er een verzetsactie is gepleegd. Dan worden ze als represaille in het openbaar gefusilleerd. Omstanders moeten toekijken. De lichamen blijven liggen als afschrikwekkend voorbeeld. Ook onschuldige burgers worden het slachtoffer van Duitse vergeldingsacties. Na een aanslag op een Duitse auto bij het Veluwe dorp Putten wordt op 1 oktober 1944 de gehele mannelijk bevolking naar een concentratiekamp afgevoerd. In maart 1945 bereikt de terreur een hoogtepunt. Dan worden meer dan 200 verzetsmensen gefusilleerd na een aanslag op de *SS-und Polizeiführer* Rauter.

9. Gerrit

Waarvoor zijn deze sleutels gebruikt?

Om zijn verzetsvrienden te bevrijden uit het Huis van Bewaring.

Tekst tentoonstelling:

Overval in Amsterdam

Wie wegens gewapend verzet gevangen zit, kan als wraak voor een verzetsactie van anderen worden doodgeschoten. Op 1 mei 1944 sluipt Gerrit van der Veen met een groepje helpers het Huis van Bewaring binnen om zijn verzetsvrienden te bevrijden. Door de hulp van een bewaker hebben zij de sleutels kunnen namaken. De overval moet muisstil gebeuren. Maar binnen in het donker springt plotseling een hond op. *"Met een lost Van der Veen een schot"* vertelt één van de helpers. *"Toen was het dus verloren. We renden naar de uitgang. Er klonken salvo's."* Van der Veen krijgt een kogel in zijn rug, maar kan nog worden meegesleurd. Hij wordt een paar weken verpleegd op een onderduikadres. Dan wordt hij alsnog gearresteerd en gefusilleerd.

10. Uit de lucht EXTRA

Waarom zijn de mensen blij met dit bombardement? (vitruine bij tekstbord 4.7)

Dit is een 'voedselbombardement', een voedseldropping, bij Schiphol.

Tekst tentoonstelling:

4.7 Voedsel uit de lucht

Er worden diverse initiatieven genomen om de hongersnood te bestrijden. De gezamenlijke kerken brengen 50.000 ondervoede stadskinderen onder in Noord- en Oost-Nederland. Eind januari 1945 voert het Rode Kruis per schip meel uit Zweden aan. Pas een maand later kan het legendarische Zweedse wittebrood worden uitgedeeld.

In april droppen geallieerde vliegtuigen, met toestemming van de Duitsers, voedselpakketten boven Nederland. Op 2 mei worden geallieerde vrachtwagens met voedsel toegelaten. Het valt overigens niet mee om een eerlijke verdeling te organiseren. Het meeste voedsel kan pas na de bevrijding worden uitgedeeld.

Nederland bevrijd

1. Vragen over de groene banier

- Wanneer geven de Duitse troepen zich over? **5 mei 1945**
- Hoeveel 'foute' Nederlanders worden er ongeveer gevangengezet? **Ongeveer 120.000**

Tekst tentoonstelling:

Vanaf maart 1945 veroveren geallieerde troepen het nog bezette deel van Nederland. Daarbij wordt zwaar gevochten en veel schade aangericht. Pas op 5 mei geven de Duitse troepen zich over. Er volgen chaotische dagen, waarin nog doden vallen. Tegelijk wordt overal de herwonnen vrijheid uitbundig gevierd. De hele zomer zijn er feesten.

Duizenden Nederlanders melden zich aan voor de strijd tegen Japan in Nederlands-Indië. De Tweede Wereldoorlog is pas voorbij als Japan in augustus capituleert.

Ongeveer 120.000 'foute' Nederlanders worden gevangen gezet. Hun berechting duurt enkele jaren. Tenslotte worden 34 Nederlanders geëxecuteerd, onder wie NSB-leider Mussert.

Honderdduizenden politieke gevangenen, vervolgd en tewerkgesteld keren terug naar Nederland. Opvang is er nauwelijks. Er is weinig begrip voor de traumatische ervaringen van de joodse overlevenden. Veel verzetsmensen raken teleurgesteld in de naoorlogse politiek. Eind jaren veertig vermindert de aandacht voor de oorlogsperiode. Nederland richt zich op de wederopbouw van het verwoeste land.

2. NSB

- Wat is hier aan de hand?
'Foute' Nederlanders, waaronder NSB'ers, worden opgepakt.
- Naast de beschadigde kop van Hitler vind je deze foto. Wat is daarop te zien?
Het kaalknippen van moffenmeiden, meisjes die een relatie hadden met een Duitser.
- Wat vind je daarvan?
Eigen mening

3. Oppassen EXTRA

De bevolking is blij met de komst van de bevrijders. Maar waarom moeten Nederlandse meisjes oppassen voor deze soldaten?
Vanwege het gevaar van ongewenste zwangerschap.

4. Verzetsman EXTRA

Waarom heeft verzetsman Jan Brassers de bevrijdingsfeesten niet meegemaakt?
Hij was geestelijk kapot, hij kon het niet verdragen.

Tekst tentoonstelling:

'Het is een tijd geweest met enorm veel spanning en emoties. Je had nooit rust, echt rust bedoel ik. Altijd onderweg zijn, altijd op je hoede... De emoties die je te verwerken had als kameraden gepakt waren [...]. Je kon er niet lang bij stil blijven staan. Daar was gewoon geen tijd voor.'

'Ik heb het feest van de bevrijding niet meegemaakt. Ik was af, af, af... helemaal kapot, geestelijk kapot. Ik wilde de straat niet op tussen al die hossende en feestvierende mensen. Ik kon 't niet verdragen.'

Jan Brassers, knokploegleider, Krommenie

5. Terug in Nederland

Hoe heeft Dina Davidson haar terugkeer ervaren?

Niemand had aandacht voor haar verhaal omdat de mensen het zelf zo moeilijk hadden gehad. Ze werd niet opgevangen.

Tekst tentoonstelling:

'Na onze terugkeer werden we niet opgevangen. Onze woning mochten we pas een half jaar na de bevrijding betrekken. Ons verhaal werd met een schouderophalen afgedaan. Dan kwamen de verhalen los dat ze het zelf ook zo moeilijk hadden gehad. Alles was op de bon geweest, hun fietsen waren gestolen...'

Dina Davidson, uit de onderduik teruggekeerde joodse vrouw

6. Straf

Welke straf krijgt Seyss-Inquart bij het proces in Neurenberg?

(tip: te vinden tegenover de vitrine met de rok)

Dood door strop.

7. Verzet begint met een vraag

Een stukje uit een gedicht van Remco Campert:

Jezelf een vraag stellen

Daarmee begint verzet

En dan die vraag

Aan een ander stellen

Ook nu kun je je tegen dingen verzetten.

Welke vraag zou jij – als begin van verzet – willen stellen?

Eigen mening